

РОЗДІЛ 1.

Що нам відомо про військово-політичне союзницьке співробітництво

1. Альтернативи військово-політичному союзу як безпековій інституції: наявні чи уявні

Кожна держава прагне забезпечити власну безпеку. В процесі пошуку засобів для цього як альтернатива створенню сталих багатосторонніх військово-політичних союзів (блоків) виступали: а) одноосібні дії; б) тимчасові (ad hoc) коаліції та несталі військово-політичні союзи (зокрема з двох учасників); в) договори про ненапад; г) нейтралітет та д) позаблоковість. Деяко випадає з цього ряду стратегічне партнерство, оскільки є сумнів, що його взагалі можна кваліфікувати як безпековий інститут, за винятком випадків, коли воно є, по суті, двостороннім військово-політичним союзом. Як зазначили свого часу автори доповіді для Тресторонньої комісії (2006 р.), ядром стратегічного партнерства є позиція, згідно з якою «отримувати й надавати допомогу можна суто заради просування спільної справи, а не просто в обмін на якісь поточні вигоди. Ця філософія загального виграшу є несумісною зі все ще вкоріненою в офіційному мисленні концепцією гри з нульовою сумою. ... На практиці грандіозні, чудернацькі концепції, на кшталт стратегічного партнерства, аж ніяк не сприяють розвитку відносин та не справляють впливу на повсякденну роботу»¹⁸. Отже, щоб стратегічному партнерству втратити якість «чудернацької концепції», набути дієвості, потрібна відмова від погляду на міжнародні відносини як на «гру з нульовою сумою». Нездатність до цього демонстрували майже всі «стратегічні партнери» України.

Досвід організацій колективної безпеки – насамперед Ліги Націй, ООН, ОБСЄ, а також регіональних союзів – не є предметом розгляду в нашій книзі. Їх важко розглядати як альтернативу військово-політичним союзам у справі встановлення та підтримання європейської стабільності, тому що, за Генрі Кіссінджером,

«колективна безпека забезпечує безпеку тільки в тому випадку, якщо всі нації – або, щонайменше, всі ті нації, яких стосується принцип колективної самооборони – мають приблизно ідентичні погляди з приводу характеру виклику й готові використати силу

¹⁸ Ватанабэ К. (2007), с. 238

або санкції залежно від «змісту» даного випадку та незалежно від конкретних національних інтересів, пов'язаних з ним. І лише за виконання цих умов міжнародна організація здатна накладати санкції або виступати в ролі арбітра в міжнародних справах»¹⁹.

До того ж міжнародним організаціям бракує власних «твердих» силових спроможностей, а їхньому набуттю заважають надто різні цілі, що їх переслідують держави-члени, та цінності, яких дотримується чи не дотримується кожна з них.

Процеси глобалізації видозмінюють систему взаємовідносин держав, але не дають підстав розраховувати на близьку перспективу створення світового уряду, здатного забезпечувати глобальну стабільність. Констатуючи цей факт, ми далекі від негативізму щодо поважних міжнародних універсальних інституцій – вони, безумовно, виконують потрібні функції форумів світової спільноти, інколи навіть «совісті світу»²⁰, але не можуть замінити собою міжурядові структури в безпековій сфері, зокрема попередити війну. Ми не вдаємося до полеміки з представниками протилежної точки зору, оскільки вони (наприклад, Амітай Етціоні)²¹ пропонували лише контури нового світового порядку: для оцінки вірогідності його реалізації бракує фактів. Звернемося спочатку до нейтралітету та позаблоковості, з проголошенням яких 2010 року вони для України з суто академічної перейшли в практичну площину та мали трагічні наслідки: втрату, сподіваємося не остаточну, територіальної цілісності нашої країни в кордонах 1991 року.

Досвід низки європейських країн у забезпеченні власної безпеки альтернативними вступу до військово-політичного союзу шляхами докладно розглянули й узагальнили Володимир Манжола та Вікторія Вдовенко: йдеться про два феномени міжнародних відносин – нейтралітет і позаблоковість. Дослідники підкреслюють, що концептуальні засади нейтралітету, який походить від прагнення уникнути участі у міжнародному конфлікті або війні, та позаблоковості здебільшого є тотожними: неучасть держави у військово-політичних союзах; заборона на створення на її території іноземних військових баз (можна не нагадувати, чим для України обернулося збереження військово-морської бази РФ в АР Крим. – Авт.); сумісність з членством в економічних союзах й угрупов-

¹⁹ Киссинджер Г. (1997), с. 220–221

²⁰ Навіть Ліга Націй, безпорадна у забезпеченні європейської безпеки у 30-ті роки ХХ ст., спромоглася виключити зі своїх рядів СРСР за його агресію 1939 року. ООН чи ОБСЄ не спроможні на такий крок у відповідь на розв'язану Російською Федерацією гібридну війну проти України 2014 року, а згодом повномасштабну збройну агресію 2022 року.

²¹ Див.: Етціоні А. (2004)

ваннях та «мирне співіснування з усіма державами світу, незалежно від їхніх політичних, соціальних чи економічних систем»²².

Принцип «мирного співіснування» був розроблений та обґрунтований Владіміром Леніним, який «довів можливість перемоги пролетарської революції спочатку в одній або декількох країнах та неминучість періоду співіснування нових, соціалістичних, і старих, капіталістичних, держав»²³, що мав завершитися перемогою справи комунізму в усьому світі та заснуванням глобальної республіки Рад, всесвітньої «робітничо-селянської» імперії. Піком політики мирного співіснування як вицікування моменту, коли конфронтація постане вигідною через сприятливе для себе співвідношення сил, на думку Генрі Кіссінджера, був пакт між Адольфом Гітлером та Іосіфом Сталіним 1939 р. (Молотова – Ріббентропа), в якому, за словами Москви, вдалося поєднати «найбільш послідовну соціалістичну політику» із «суворим реалізмом та найбільш зваженим практицизмом»²⁴.

Мирне співіснування у радянській трактовці не означало ані збереження статус-кво, ані послаблення ідеологічного наступу, основним змістом якого була історична приреченість опонента. Тобто за своїм призначенням та змістом мирне співіснування було антиподом міжнародної стабільності. В теорії воно закликала держави «доводити свою перевагу силою прикладу, а не силою зброї». На практиці військово-стратегічного планування йшлося про перемогу в ядерній війні – «якщо її розв'яжуть реакціонери-імперіалісти, вона призведе до руйнування світового капіталізму та перемоги сил миру й суспільного прогресу». Заспокоювало лише те, що тезу про неминучість війни, доки існує світовий (західний) імперіалізм, заступила інша: загальної ракетно-ядерної війни можна уникнути. Мирне співіснування і пролетарський інтернаціоналізм були двома наріжними офіційними принципами радянської зовнішньої політики (на практиці – пропаганди), але перший принцип без вагань приносився в жертву другому, оскільки зовнішня інтервенція, неоголошені війни проводилися під прикриттям ідеологічних ярликів «виконання інтернаціонального обов'язку», «допомоги національно-визвольним рухам», «солідарності з антиімперіалістичними силами» тощо.

Адептом мирного співіснування в сучасних міжнародних відносинах довгий час виступала КНР, лідери якої працювали на створення власного іміджу «відповідальної держави». Поступово нарощуючи свій військовий потенціал, Пекін позиціонував себе «авангардом нової ери між-

²² Манжол В. (2007), с. 162

²³ Дипломатический словарь (1986), с. 226

²⁴ Киссинджер Г. (1997), с. 232

народного співробітництва», який засуджує «стару концепцію безпеки, що базується на військових союзах та накопиченні озброєнь»²⁵.

«Відносини «мирного співіснування» характеризуються наявністю цілого комплексу протиріч між державами-суб'єктами», – нагадує Григорій Перепелиця²⁶. Респектабельність «мирному співіснуванню» надали п'ять принципів («панча шила» – *хінді*) руху (політики) неприєднання, держави-учасниці якого відмовлялися від участі у будь-якому військовому союзі, «укладеному в контексті конфліктів між великими державами». Якщо держава має двосторонню військову угоду з будь-якою великою державою або входить до оборонного регіонального пакту, ця угода або пакт, а також розміщені на території цієї держави іноземні військові бази також мають бути «поза конфліктами між великими державами»²⁷. В рамках цього руху в часи так званого «біполярного протистояння» виникла концепція «рівновіддаленості від блоків» або «справжнього, чистого неприєднання». Манжола та Вдовенко свого часу запропонували як рецепт забезпечення міжнародної безпеки позаблокової країни концепцію «рівнонаближеності до впливових суб'єктів міжнародних відносин». Зокрема, вони тоді вважали, що нею треба керуватися у зовнішньополітичній стратегії України, бо «вона не заважає максимально наблизитися до ЄС, ефективно співпрацювати з НАТО при одночасному повноцінному розвитку стратегічних відносин з Російською Федерацією, не розриваючи ці вектори»²⁸.

Рівновіддаленість передбачає хоча б позірну опору на власні сили, а у взаємозалежному глобалізованому світі на практиці – це надзвичайно унікальне явище. Як приклад рівновіддаленої від інших країн держави можна назвати хіба що нейтральну Швейцарію. Вільям Райкер влучно відзначав, що причини стійкості цієї країни криються у «наданій географією унікальній спроможності проведення оборонних воєнних операцій»²⁹. На відміну від Швейцарії, яка обходилася без патрона (хоча у роки Другої світової війни виявляла неабияке «розуміння» інтересів Німеччини), країни-члени руху неприєднання, як правило, більшою чи меншою мірою орієнтувалися на державу – світового або регіонального лідера. Час від часу вектор такої орієнтації міг змінюватися, але завжди відносинам між малими, середніми країнами, з одного боку, та лідерами, з другого, різною мірою був властивий патрон-клієнтський характер,

²⁵ Shirk, S. (2007), 111, 129

²⁶ Перепелиця Г. (2005), с. 17

²⁷ Дипломатический словарь. (1986), с. 278

²⁸ Манжола В. (2007), с. 166

²⁹ Див.: Каспэ С. (2008), с. 226